

УДК [737.3.012.021.2.011.2:656.835:39](477)"20"

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.05.1242>

ЕТНОКУЛЬТУРА В ДИЗАЙНІ СУЧАСНОЇ ПОШТОВОЇ МАРКИ

Віолетта РАДОМСЬКА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6868-868X>

кандидатка мистецтвознавства, старша викладачка,
Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра дизайну та основ архітектури,
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна,
e-mail: w.r.radomska@gmail.com

Христина БОЙКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4889-8337>

кандидатка архітектури, доцентка,
Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра дизайну та основ архітектури,
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна,
e-mail: khrystyna.boyko@hotmail.com

Violetta RADOMSKA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6868-868X>

Candidate of Art History, Senior Lecturer
of the Department of Design and Fundamentals
of Architecture of the Lviv Polytechnic National University,
12, st. S. Bandery, 79013, Lviv, Ukraine,
e-mail: w.r.radomska@gmail.com

Khrystyna BOYKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4889-8337>

Ph.D. in Architecture, Associate Professor
of the Department of Design and Fundamentals
of Architecture of the Lviv Polytechnic National University,
12, st. S. Bandery, 79013, Lviv, Ukraine,
e-mail: khrystyna.boyko@hotmail.com

ETHNO-CULTURE IN THE DESIGN OF THE MODERN POSTAGE STAMP

У контексті генеративної прикладної функції графічного дизайну поштова марка набуває нового значення, актуального для теперішнього суспільства на глобалізованій арені, а саме — є не лише знаком поштової оплати, а індивідуальною репрезентацією державності та культури. *Мета* статті — визначити синхронність соціальних конструктів (поглядів, колективних уявлень українців) з дизайном української марки.

Історіографічна аналітика розвитку ідентичності українського марковидання засвідчує потребу творення актуальної марки, наповненої змістом, з максимально естетичною авторською графічною візуалізацією та художньо-технічними композиційними підходами, а також із емоційною складовою, яка б, окрім свідчення оплати поштового відправлення, транслювала художню цінність твору прикладної графіки малих форм з усвідомленою культурною та державною ідентифікацією.

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному залученні різних методів, принципів і концепцій.

Ключові слова: поштова марка, ідентичність, етнокультура, проєкт, дизайн, марковидання.

In the context of the generative applied function of graphic design, the postage stamp acquires a new meaning, relevant for today's society in the globalized arena, namely, it is not only a sign of postage, but an individual representation of statehood and culture.

The goal is to determine the synchronicity of social constructs (views, collective ideas of Ukrainians) with the design of the Ukrainian brand.

The historiographical analysis of the development of the identity of Ukrainian stamp publishing proves the need to create an actual stamp filled with content, with the most aesthetic author's graphic visualization and artistic and technical compositional approaches, as well as with an emotional component, which, in addition to the certificate of payment for postage, would convey the artistic value of a work of applied graphics of small forms with conscious cultural and state identification.

The research methodology is based on the complex involvement of various methods, principles and concepts.

Keywords: postage stamp, identity, ethnoculture, project, design, stamp issue.

Вступ. Мета статті — визначити синхронність соціальних конструктів (поглядів, колективних уявлень українців) з дизайном української марки. Окреслена мета дослідження спонукала до аналізу стану знань та публікацій, які торкаються окресленої проблематики. Ряд українських науковців у достатньо нечисленних наукових статтях та виданнях аналізують та досліджують візуально-змістові, ужиткові особливості поштових марок, їхнє значення як однієї з форми державної ідентифікації [1, с. 10—16; 2, с. 20—24; 3, с. 3—6; 4, с. 109—123; 5, с. 42—46]. Патріотичне наповнення українського марковидання зі складним пошуком національного контексту проходило певні етапи становлення. Окрім історичної цінності дизайну поштової марки дослідницьку увагу зосереджено на посиленій запит серед українського та іноземного суспільств на першу українську патріотичну марку часу війни у березні 2022 року. Цей попит засвідчив зацікавлення маркою як особливим видом дизайну та створив інтерес до функціональності та актуальності марки.

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному залученні різних методів, принципів і концепцій.

Основна частина. В Україні поштові марки вперше з'явилися в часи створення незалежної Української держави 1918 року¹ і. Творцями сюжетів цих поштових мініатюр були видатні графіки Георгій Нарбут і Антін Середа. Загалом доба УНР і Гетьманської Держави залишила нам близько 130-ти державних прикладних ідентифікативів, позначених українським гербом, п'ять власних листівок, одну листовну карту і один грошовий переказ [1, с. 10—16; 4, с. 109—123]. У подальшому, впродовж 70-ти років ХХ ст., Україна не мала власних марок, хоча у 1947 р. УРСР стала членом Всесвітнього поштового союзу. Зазвичай, використовувалися радянські марки, на яких епізодично друкувалася ідеологічно нейтральна українська тематика (міста, культурні діячі, мистецтво). Лише з 1992 р. в Україні почали друкуватися власні марки Незалежної держави. Розпо-

чався новий період для національної поштової марки і української філателії. Перші марки, після проголошення Незалежності України, були присвячені 500-річчю українського козацтва і 100-річчю першого поселення українців у Канаді (авт. О. Івахненко). З'явилася плеяда видатних майстрів художньої мініатюри (Ю. Логвин, О. Штанко, О. Івахненко, В. Євтушенко, О. Снарський та ін.).

Мистецтво мініатюри в Україні має свої давні традиції ще з часів України-Руси. Творіння українських художників-мініатюристів на поштових марках неодноразово удостоювалися міжнародного визнання. На сьогодні відомо про видання близько тисячі українських поштових марок. Марки «Український народний одяг» є однією з серій поштової продукції, яка з 2001 р. користується найбільшим попитом споживачів. Барвисті зображення марок (авторства М. Кочубея) презентують багату культурну спадщину українського народу, кожне з них є справжнім витвором мистецтва. Вони різнобічно відкривають українську культуру, до того ж дають уявлення про святковий календар та вірування українського народу. Марка містить унікальне зображення національного українського строю залежно від регіону України, певного ритуалу чи свята. Зчіпки з двох марок від кожної області чи історичного регіону України об'єднуються по три та складають поштовий блок [6].

Уперше в історії українського марковидання при створенні дизайну поштового блоку марок із зображеннями мінералів України застосовано одразу чотири технології. Блок із шести марок трикутної форми, представлених у вигляді шестикутника, набув неповторної чарівності та натуральності через поєднання технологій конгревного тиснення та тиснення плівкою з голографічним ефектом. У такий спосіб відтворено природний блиск, глибинну кристалів та гру світла в них [7]. Тему етнокультури ілюструє серія марок «Українське подвір'я» (2011р. в.). Українська вибілена хата з солом'яною стріхою та плетеним парканом, чистий охайний двір, квітучі під вікном мальви і соняшники — це сприйняття справжнього українського села. Яскраві, веселі персонажі, фарби і настрої, ясне блакитне небо і річка створюють атмосферу щастя, затишку і спокою [8]. Тема природи України, зображення її неперевершеної краси та унікальності, природної суворості і водно-

¹ XVI Національна філателістична виставка «Укрфілекспо-2018» відбулася 9—14 жовтня в конгрессцентрі «Український дім» у Києві. Присвячена 100-річчю випуску перших поштових марок України. На ній було представлено 127 унікальних філателістичних експонатів колекціонерів з України та світу.

час незахищеності й кришталевій чистоті користується неабиякою популярністю у творців поштових марок (серія «Національний природний парк «Святі гори» [9]).

Естетичний критерій поштових марок України, створення та якість їх виконання стали важливими ознаками сучасного вітчизняного дизайну в контексті світових зразків. Зокрема, втілення художнього образу у сучасному графічному дизайні представляє собою відображення дійсності за допомогою художніх засобів. Саме поштова марка є важливим елементом сучасного графічного дизайну, що має зазвичай національно орієнтований художній образ та елементи ідентичності держави. Тема ідентичності у графічному дизайні, яка спрямована на однозначність та миттєвість сприйняття поштової марки, певною мірою спрощує характер образної мови і робить її доступною для безпосереднього сприйняття та впливає на глядача. Використання елементів національного характеру породжує національноорієнтовану колористику графічних робіт, а найяскравіше ця тенденція простежується у поштових мініатюрах. Однією з важливих характеристик цієї тенденції є надання сучасному дизайну характерних ознак традиційного мистецтва, які сприяли б швидкій візуальній ідентифікації української поліграфічної продукції. Підкреслити і наголосити на приналежність до сучасного національного дизайну намагаються велика кількість графіків, що створюють поштову мініатюру, використовуючи традиційні народні елементи: назву, шрифти, декор, характерних персонажів — козаків, чумаків, дівчат у вінках, у народному вбранні, хату зі солом'яним дахом, поля пшениці та блакитне небо. Але національні ознаки дизайну створюють не завжди лише повторенням традиційних елементів, в сучасних прикладах поштових марок України з'являються й яскраві елементи графічного дизайну, де простежується національна символіка.

Найпопулярнішим засобом надати українського духу чи характеру вітчизняній поштовій марці і таким чином підкреслити національну приналежність твору в останні роки стало всебічне використання образу козака. Козак являє собою узагальнений образ українця, що з'являється в різноманітних художніх інтерпретаціях. Поштові марки України не стали виключенням, даний образ використовувався як на перших українських марках, так і на сучасних по-

штових мініатюрах. У світі немає аналогічного образу, і сплутати його з кимсь іншим практично неможливо. Образ козака став своєрідним знаком національної української приналежності до елементів національної ідентичності. Не менш важливим художнім засобом є шрифт. Застосування традиційних історичних українських шрифтів на поштових марках стає невід'ємною часткою сучасного дизайну. Оригінальні шрифтові вирішення зустрічаються в «нарбутивських марках», де використовується авторський шрифт. Не менш цікавими є й сучасні поштові мініатюри, в яких авторам вдається компіювати національні шрифти в новому художньому контексті чи використовувати сьогочасні стилізовані шрифти. Використання в поштових марках різноманітних інших художніх та декоративних елементів української культури мають спільний корінь походження з образом козака чи шрифтовими вирішеннями. Не завжди дизайн з використанням національних символів створюється з дотриманням простих традиційних образних понять.

Основним аргументом на користь такого дизайну є використання національної атрибутики, як прапора та герба, які вказують на національну ідентичність поштової марки без усіх допоміжних національних образів.

Поштова марка з елементами символічного смислового навантаження не є випадковим явищем, а закономірним продуктом економічно-культурного відродження України. Як вияв ментальності традиційний символізм — незалежний і самобутній, з іншого боку виступає чи не єдиним чинником спротиву у процесі глобалізації графічного дизайну. Саме в поштових марках простежуються основні прояви традиційного українського мистецтва не як автоматичного повторення елементів старовини, а вже цілеспрямовано осучаснених символів національної ідентичності. Значну увагу автори приділяють національному костюму та його елементам, майже завжди використовується орнамент та зображення культових речей.

Українські етноорнаменти, несуть в собі великий заряд національної культурної ідентичності, і являються своєрідною візитівкою українського народного мистецтва у світі, отже є безперечно доречними для сюжетного змісту поштових марок. Метою дослідження є виявити історичні аспекти розвитку, до-

слідити принципи застосування етнічних орнаментів в дизайні сучасних українських поштових марок.

Традиційна культура українців багато успадкувала від далекого минулого, і орнаментика також є важливою часткою цієї спадщини. Ми зустрічаємо орнаменти майже скрізь, а одним з аспектів народної культури, де орнамент функціонує постійно, є виготовлення предметів із тканини, зокрема — вишивка. Історія традиційних орнаментів української вишивки навіть в часовому аспекті належить до пластів найглибшої історії древніх народів. Дані археологічних розкопок та свідчення літописців доводять, що вишивання в Україні існує з незапам'ятних часів. Саме структурна, світоглядна ідентичність цієї символіки є ознакою того, що на цій території споконвіків жив народ, який умів моделювати свій світ за космічними законами, і його тайнопис переданий у спадок нащадкам генетично [10].

Геометричні орнаменти відносять до найдавніших, створених людством. Саме з ними співвідносять перші символічно-знакові системи, піктографічну та ієрогліфічну писемність. У геометричних та геометризаних мотивах вбачають успадковані від далекого минулого знаки та символи, пов'язані з архаїчним світоглядом. Серед сучасних дослідників не існує єдиної точки зору відносно того, коли і яким чином орнамент уперше з'явився в етнокультурному середовищі і яким було його першопочаткове призначення. Всі сходяться лише в одному: орнаментика має дуже довгу історію і походить ще з доби первісності. Перш ніж орнамент набув того вигляду, який є звичним для останніх кількох століть, він пройшов різні етапи розвитку від поодиноких знаків, графем чи піктограм до складних ритмічно повторюваних систем.

У наш час орнамент розглядають як частину архаїчної універсальної знакової системи, що включає в себе велику кількість знаків, символів, мотивів, які використовувалися у різних сферах життя. Якщо знакові системи є мовами культури, які виступають засобами узагальнення і матеріалізації набутих знань, то орнаментика, як частина знакових систем, також входить до мов культури. Сама структура орнаменту, способи його використання, його призначення свідчать про те, що він є однією з універсальних мов міжкультурного спілкування, яка однаково входить і до сфер етнічної культури, і до культури професійної.

Серед найпоширеніших мотивів геометричних орнаментів виділяють ромби, хрести різної конфігурації, овали, кола, зигзаги, трикутники, меандри, так звані «шеvronи», хвилясті лінії, розетки, квадрати. Крім того, існують різні комбіновані мотиви, утворені шляхом сполучення основних. З точки зору символіки, цю групу декоративних елементів (включаючи свастики, хрести гілки, порідкі та інші мотиви) виділяють як «космічний фон», оскільки вони, по суті, символізують діяльність природних сил та елементів. Традиційно ці графічні знаки об'єднують або як солярні символи, або ж як символи бурі та неба. Насправді при детальному аналізі як можливого змісту окремих мотивів, так і їхніх сполук, виявляється, що зміст таких зображень може бути набагато ширшим, оскільки кожна історична доба наклала на народну орнаменту власний відбиток.

Виокремлення будь-якого символу у світовій культурі як приналежного до традиції та релігійного світогляду того чи іншого народу звужує його розуміння, як універсальної частки структурної моделі світобудови. Квадрат, коло, хрест у колі, спірали, зірки різної форми, трикутники і ромби — це лише площинні контури розгортання простору. Тому ці символи спостерігаються у всіх культурах світу. Але вміння «структурувати» своє життєве поле з їх допомогою, мистецтво «читати» енергетичний тайнопис світобудови і творити своє замовляння сили — це уже свідчення глибинності духовної культури того чи іншого народу. Тому ми так вперто згадуємо і нагадуємо одне одному передавання пращурів.

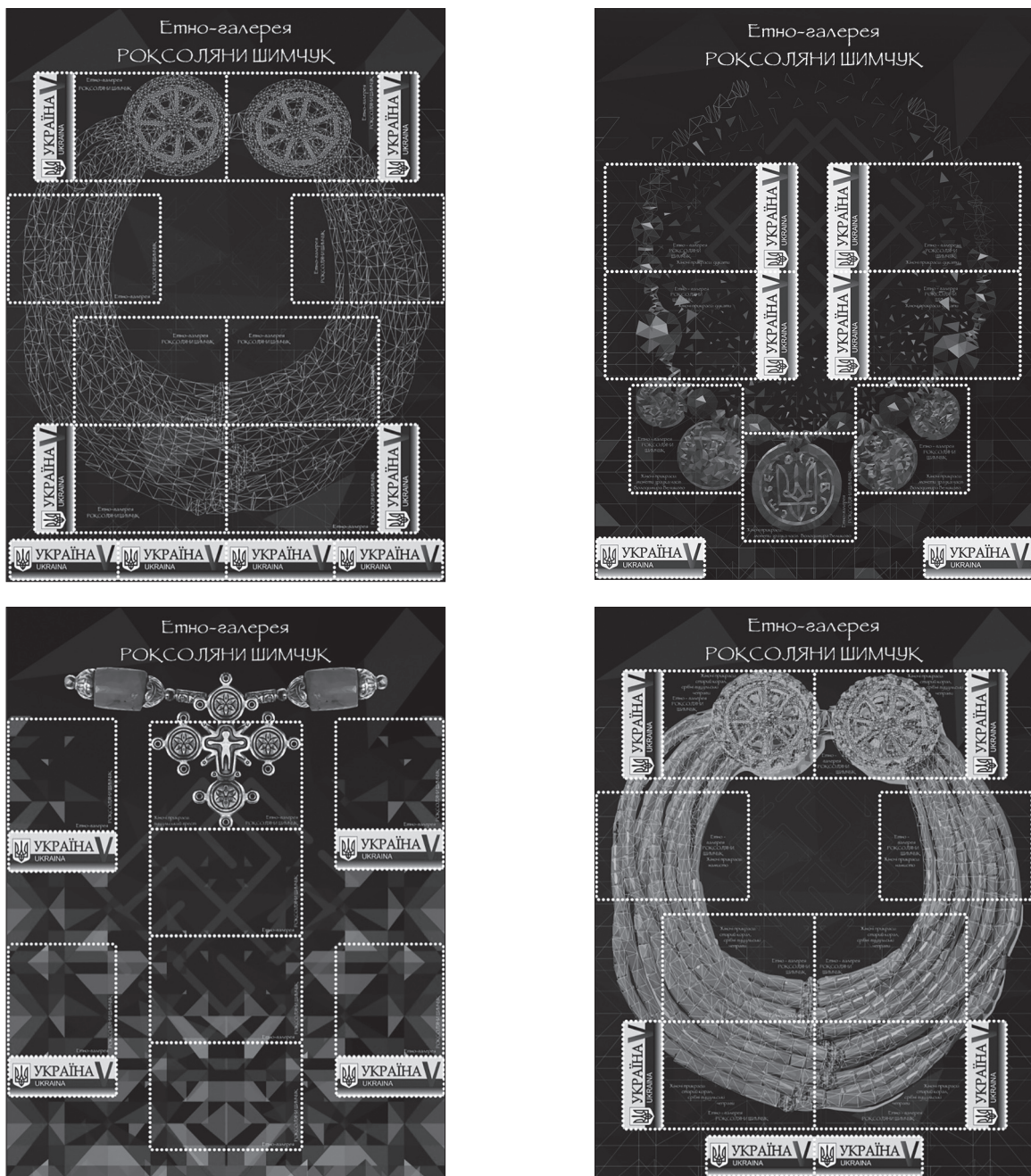
Вишивка кожного древнього народу має свій особливий колорит, який відображає його космічний зв'язок із землею, мовою, рослинами, тваринним світом, світом міфів і поетичних образів. Вона є мірилом спорідненості народу з рідною землею та її пам'яттю. Геометричні орнаменти, як частина культової символіки, є надзвичайно стійкими елементами культури. Змінювалися звичаї, змінювалися різні елементи матеріальної культури, а малюнок окремих орнаментальних мотивів, їх символіка зберігалися тисячоліттями, лише дещо трансформуючись, а іноді залишаючись абсолютно без змін. В умовах стійкого побутового укладу в ті часи, що передували становленню цивілізації, ці мотиви традиційно передавалися і ретельно відтворювалися із покоління до покоління.

Іл. 1. 1 — марка, присвячена Харківщині; 2 — марка з елементами вишивки Криму; 3 — Укрпошта випустить дві нові марки до Дня вишиванки [11]

У травні 2024 року до Дня вишиванки «Укрпошта» анонсувала випуск двох нових марок зі зразками кримської та харківської вишивок (іл. 1). Кожен український регіон має свій візерунок із закодованою історією. Збіг чи ні, у візерунках на харківській марці закодоване світло, сонце та пробудження життя. Марка з кримськотатарськими орнаментами — незаперечний доказ автентичності півострову, «код народу», який житиме завжди. Так на марці, яка представляє Харківщину, зображено фрагмент жіночої вишиванки XIX століття з півнями на рукавах, а на марці, присвяченій Криму — зразок тамбурної вишивки (каснак) жіночої шалі (марама) середини XIX століття. За традицією, її вишивали золотими та шовковими нитками по домотканому полотну [11].

Філателія в усьому світі традиційно знаходиться в симбіозі з поштою, вона їй слугує доброю рекламою і приносить їй неабиякий прибуток. А пошта для філателістів, як і для багатьох зацікавлених громадян, надає насолоду від мистецтва художньої мініатюри та задоволення колекційних пристрастей, можливості на естетичному рівні оформляти листи адресатам. Щодо зацікавлення та актуалізації поштової мініатюри у сучасному графічному дизайні свідчать студентські дизайн-проекти. Проблематика дизайну поштових марок з використанням етнокультурних візуальних образів, стали предметом дослідження та графічних розробок у дипломних роботах студентів Інституту архітектури та дизайну НУ «Львівська політехніка». До прикладу, розроблено дві серії поштових марок: «Традиційна українська нагрудна прикраса» для бренду жіночого одягу «Зерно» та серія «Українські етномотиви» для етногалереї Роксоляни Шимчук (іл. 2). Дизайн останньої побудований на основі шести архаїчних українських орнаментів-символів, а саме: ключі (гесикії, вужі, змії), Світове дерево (Дерево життя), ромб (трипільський квадрат), квадрат (земне поле), хрест і сварга (солярний знак). Натхненням для графічного вирішення марок став різдвяний «павук» — який є традиційною прикрасою оселі в Україні на різдвяні й новорічні свята виготовленою із соломи. Усі перелічені знакові форми етноорнаменту, семантичні і композиційні конструкції та прийоми, використані в знакових етнічних формах в графічному дизайні виконаних поштових марок, із збереженням їхньої сво-

Іл. 2. Графічна розробка серій поштових марок, 2016—18 рр., ст. Ю. Кудлак, керівник В. Радомська (архів кафедри ДОО ІАРД)

ерідної прамови, та важливої символічно-знакової функції. Через них і надалі вимальовується яскрава картина самопізнання роду й народу, де кожен елемент, який висвітлюється у барвах, лініях сягає глибинного світовідчуття далеких предків, але уже через призму сучасних графічних технік подачі зображення, для збереження надбаного культурного багатства для майбутніх поколінь.

У дизайні марок застосовано різноманітні методи інтерпретації сегменту орнаменту сучасними гра-

фічними техніками. Наприклад, полігонізація зображення (Low Poly), гра з кольоровими каналами, яка широко популярна серед дизайнерів, стали прикладним інструментом у графічній ідентифікації.

Цей метод дозволяє створювати великі ілюзорні ефекти (Color channels), кольорові градієнти і на загал повну векторизацію зображення.

Сучасні графічні технології у поєднанні із коректною інтерпретацією графологічної морфологічної структури автентичної орнаментики дозволяють ви-

конати актуальний дизайн-продукт із яскравим ретраслятором візуальної ідентичності, що є особливо актуальним чинником у час триваючої визвольної війни України.

Висновки. Трендом у сучасному українському марковиданні є військова тематика. До другої річниці з дня початку знищення флоту Росії та потоплення крейсера «Москва», а також Дня працівника оборонно-промислового комплексу України «Укрпошта» випустила серію марок із зображенням зброї українського виробництва. Серія нових поштових марок «Зброя Перемоги. Made in Ukraine» розроблені спільно з Міністерством з питань стратегічних галузей промисловості.

Поштові марки становлять дієвий елемент ідентичності візуальної культури та один із державотворчих засобів відображення автентичності. Динамічна реалізація новостворених марок засвідчила потреби суспільства у створенні цього сегменту графічної продукції.

На шляху інтерпретації значення дизайну української марки у теперішньому глобалізованому суспільстві проаналізовано динаміку розвитку дизайн-проектів із безмежними можливостями інтерпретації та трансформації народного мистецтва, що, практично, апробовано у поштових мініатюрах молодих дизайнерів.

1. Бокарева Ю.С. Символічне навантаження поштової мініатюри як об'єкту графічного дизайну. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2007. № 4 (48). С. 10—16.
2. Бокарева Ю.С. (2008). Візуальний прояв утилітарних аспектів поштових марок України. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2008. № 1 (49). С. 20—24.
3. Потильчак О.В. (2021). Огляд художньо-образних якостей поштових марок. *Український вісник*. 2021. № 11. С. 3—6.
4. Орехова С.Є. (2020). Символи державності на поштових марках: світові стандарти. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. Вип. 28—29. С. 109—123.
5. Радомська В., Головата О. Графічний дизайн в українських поштових марках. 2020. *InterConf*. № 5 (35). С. 42—46. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article>.
6. *Марки України*. URL: <https://ukrposhta.ua/marki-ukraini-seriya-ukraïnskij-narodnij-odyag-2/>
7. *Перші мінерали на марках України*. URL: https://ukrmineral.org/sites/default/files/u5/kvasnytsya_chernysh4_2010.pdf.
8. *Українське подвір'я*. URL: <https://post-stamps.info/marki-ukrainy/ukraïnske-podvirya.html>.
9. *Поштовий блок*. URL: <https://ukrposhta.ua/poshtovij-blok-89-nacionalnij-prirodnij-park-svyati-gori-z-4-x-marok-1087-1090/>.
10. *Символіка української вишивки*. URL: https://www.rusnauka.com/34_VPEK_2012/Philologia/9_121681.doc.htm.
11. *«Укрпошта» випустить нові марки з елементами вишивок Харківщини та Криму*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/ukrposhta-vipustit-novi-marki-do-dnya-vshivanki-foto-301503/>.

REFERENCES

- Bokareva, Y.S. (2007). The symbolic load of the postal thumbnail as an object of graphic design. *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 4 (48), 10—16 [in Ukrainian].
- Bokareva, Y.S. (2007). Visual manifestation of utilitarian aspects of postal stamps of Ukraine. *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 1 (49), 20—24 [in Ukrainian].
- Potylchak, O.V. (2021). An overview of the artistic qualities of postage stamps. *Ukrainian Herald*, 11, 3—6 [in Ukrainian].
- Orehkova, S.E. (2020). State symbols on postage stamps: world standards. *Bulletin of the Mariupol State University. Series: History. Political science* (Issue 28—29, pp. 109—123) [in Ukrainian].
- Radomska, V., & Golovata, O. (2020). Graphic design in Ukrainian postage stamps. *InterConf*, 5 (35), 42—46. Retrieved from: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article>.
- Stamps of Ukraine*. Retrieved from: <https://ukrposhta.ua/marki-ukraini-seriya-ukraïnskij-narodnij-odyag-2/>.
- The first minerals on stamps of Ukraine*. Retrieved from: https://ukrmineral.org/sites/default/files/u5/kvasnytsya_chernysh4_2010.pdf.
- Ukrainian courtyard*. Retrieved from: <https://post-stamps.info/marki-ukrainy/ukraïnske-podvirya.html>.
- Postal block*. Retrieved from: <https://ukrposhta.ua/poshtovij-blok-89-nacionalnij-prirodnij-park-svyati-gori-z-4-x-marok-1087-1090/>.
- Symbols of Ukrainian embroidery*. Retrieved from: https://www.rusnauka.com/34_VPEK_2012/Philologia/9_121681.doc.htm.
- «Ukrposhta» will issue new stamps with embroidery elements of Kharkiv Region and Crimea*. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/ukrposhta-vipustit-novi-marki-do-dnya-vshivanki-foto-301503/>.